

Sector : 1
Samensteller(s) : CPB
Nummer : 243
Datum : 8 april 2010

Houdbaarheid in 'Keuzes in Kaart'

Dit memorandum beschrijft op welke wijze het CPB bij de doorrekening van de verkiezingsprogramma's de effecten van maatregelen zal presenteren op de houdbaarheid van de overheidsfinanciën. Naast houdbaarheid presenteert het CPB ook effecten op het geaggregeerde netto profijt van de overheid in verschillende perioden. Dit geeft inzicht in de vraag wanneer de rekening van het houdbaar maken wordt betaald. In het memorandum worden diverse prototype hervormingsvoorstellen besproken¹. Aan het slot wordt een aantal fictieve pakketten gepresenteerd ter illustratie van de rapportage van de verkiezingsprogramma's in de komende 'Keuzes in Kaart'.

1 Indicatoren

Beleidsvoorstellen in verkiezingsprogramma's hebben vaak gevolgen voor het structurele EMU-saldo 2015. Er zijn ook maatregelen die na 2015 additionele effecten hebben op het overheidssaldo, bijvoorbeeld omdat ze afhangen van de demografische samenstelling van de bevolking of omdat besparingen zich pas na 2015 voordoen. Het CPB brengt deze gevolgen in kaart door middel van een verbetering van het houdbaarheidstekort,² d.w.z. de mate waarin de houdbaarheidsopgave van 4½% bbp wordt verkleind.³

¹ Niet alle mogelijke houdbaarheidsmaatregelen worden hier besproken, maar slechts een selectie. Zo blijven maatregelen in de sfeer van wonen buiten beschouwing in dit memorandum. In de vergrijzingsstudie zal een breder pallet aan maatregelen worden geanalyseerd. Bovendien zal daar aandacht worden besteed aan de effecten op de generatieverdeling.

² Bij de beoordeling van de effecten van maatregelen op de houdbaarheid van de overheidsfinanciën wordt als regel gehanteerd dat uiterlijk in de komende kabinetsperiode, ofwel uiterlijk in 2015, een betekenisvolle eerste stap moet zijn gezet.

³ Deze opgave van 4½% bbp is gepresenteerd in de *Economische Verkenning 2011-2015*.

Het CPB zal ook aandacht schenken aan de vraag wanneer de rekening van het houdbaar maken wordt betaald. Dit doen we door het presenteren van de gemiddelde effecten op het geaggregeerde netto overheidsprofijt in drie verschillende perioden: de volgende kabinetsperiode, de periode 2016-2040, en de periode na 2040. Het geaggregeerde netto overheidsprofijt (*NP*) is gedefinieerd als het saldo van de baten van overheidsvoorzieningen en de kosten van belastingbetalingen en is gerelateerd aan het robuuste saldo.⁴ Het meet hoeveel de samenleving in een bepaald jaar profiteert van de overheid, uitgedrukt als percentage bbp. In onze analyse bezien wij alleen veranderingen in het netto profijt (ΔNP) als gevolg van maatregelen. Als een maatregel leidt tot een daling in het netto profijt met $x\%$ bbp ($\Delta NP < 0$), dan betaalt de samenleving in dat jaar een rekening ter grootte van $x\%$ bbp. Door ΔNP in verschillende perioden te onderscheiden, wordt duidelijk hoe de kosten van het houdbaar maken van de overheidsfinanciën worden verdeeld over de tijd. Dit is een ruwe benadering voor de verdeling tussen generaties.

2 Beleidsmaatregelen

In deze paragraaf wordt een aantal prototype maatregelen geanalyseerd. Bij deze analyse nemen we maatregelen mee voor zover ze zijn geïmplementeerd vóór 2040. Vanaf 2040 worden de dan geldende instituties bevroren en via vuistregels doorgetrokken naar de toekomst. Dat geldt ook voor indexaties aan de lonen. Voor zover institutionele wijzigingen pas na 2040 hun volledige effect bereiken, wordt het effect na 2040 niet meegenomen.

Naast houdbaarheid laten we effecten zien op het netto profijt in de periode 2011-2015, de periode 2016-2040 en in de jaren na 2040. Een gelijkmatige daling in de netto profijten in verschillende perioden betekent dat de rekening gelijkmatig wordt verdeeld over de tijd. Als het netto profijt na 2040 sterker daalt dan daarvoor, wordt het grootste deel van de rekening doorgeschoven naar de toekomst.⁵

De prototype maatregelen zijn onderverdeeld in vier categorieën. We beginnen met besparingen op de overheidsuitgaven, waaronder overheidsconsumptie en zorguitgaven. Daarna gaan we in op de inkomsten via belastingmaatregelen. Een derde categorie betreft maatregelen in de sfeer van de pensioenen. Ten slotte bespreken we enkele arbeidsmarktmaatregelen.

⁴ Preciezer: het geaggregeerde netto profijt is gelijk aan het structureel overheidstekort (= feitelijk EMU-tekort met correctie voor de conjunctuur) gecorrigeerd voor rente-uitgaven (-), rente- en dividendinkomsten (+), aardgasbaten (+), overheidsinvesteringen (-) en toegerekende baten van publiek kapitaal (+). Het robuuste saldo is gelijk aan minus het netto profijt, maar exclusief de correctie voor investeringen en toegerekende baten van publiek kapitaal.

⁵ Het effect van afzonderlijke maatregelen in deze paragraaf wordt gepresenteerd ten opzichte van een basispad dat niet houdbaar is, d.w.z. waarin niet aan de intertemporele budgetrestrictie van de overheid wordt voldaan. In de volgende paragraaf worden pakketten geanalyseerd (net als bij de analyse van verkiezingsprogramma's) en zal er een sluitingsregel worden opgelegd zodat de overheid aan haar lange termijn verplichtingen voldoet. Die sluitingsregel stelt dat aan de resterende houdbaarheidsopgave vanaf 2040 wordt voldaan door middel van een verlaging van de overheidsbestedingen.

2.1 Overheidsuitgaven

In de eerste variant in Tabel 1 worden de uitgaven aan openbaar bestuur met 10% verminderd vanaf 2011. Het gaat hier om ambtenaren bij rijk, gemeenten en provincies, uitvoerende diensten zoals de Belastingdienst, wegonderhoud, uitgaven in verband met actief arbeidsmarktbeleid, e.d. De totale uitgaven aan openbaar bestuur bedragen in 2011 circa 11,5% bbp. Het effect op de houdbaarheid in 2015 is 1,1% bbp. Deze houdbaarheidswinst gaat gepaard met een vergelijkbare daling in het netto profijt, evenredig verdeeld over verschillende perioden.

De tweede en derde kolom in Tabel 1 bevatten varianten waarin bespaard wordt op de publieke zorguitgaven, zonder dat overigens de zorgpremies worden verlaagd.⁶ In de eerste variant wordt vanaf 2011 structureel 10% gekort op de zvw-uitgaven. In 2011 gaat het om uitgaven ter grootte van 5,8% bbp. In de tweede variant wordt 10% gekort op de awbz-uitgaven, die in 2011 4,0% bbp bedragen. We zien in Tabel 1 dat het netto profijt tussen 2011 en 2015 daalt met, respectievelijk, 0,6% en 0,4% bbp. Dit komt overeen met de uitgavendaling in die periode. Door de vergrijzingerelateerde oploop van de zorguitgaven neemt de besparing in de loop der tijd toe, vooral bij de awbz. Gemiddeld daalt het netto profijt tussen 2016 - 2040 met, respectievelijk 0,7% en 0,5% bbp. Vanaf 2040 is de daling 0,7% bbp voor beide categorieën. Door de vergrijzingerelateerde oploop is het effect op de houdbaarheid groter dan de aanvankelijke besparing, te weten respectievelijk 0,8% en 0,7% in 2015.⁷

Tabel 1 Bezuinigingen op de overheidsuitgaven vanaf 2011, houdbaarheid en netto profijt

	Openbaar bestuur	zvw-uitgaven	awbz-uitgaven
Houdbaarheid (%bbp)			
Verbetering houdbaarheid 2015	1,1	0,8	0,7
Netto profijt (%bbp)			
2011 - 2015	- 1,1	- 0,6	- 0,4
2016 - 2040	- 1,0	- 0,7	- 0,5
2041 en verder	- 1,0	- 0,7	- 0,7

2.2 Fiscale maatregelen

In Tabel 2 staan drie varianten van belastingverhoging: een hogere loon- en inkomstenbelasting, een hogere indirecte belasting en geleidelijke verhoging van het ouderentariaf. In de eerste

⁶ In het basispad groeien de zorguitgaven per persoon met de inflatie en productiviteit en is de zorgpremie constant. De totale zorguitgaven als percentage van het bbp stijgen door de vergrijzing omdat de zorguitgaven van ouderen hoger zijn dan van jongeren. In de vergrijzingsstudie zal aandacht worden besteed aan alternatieve scenario's waarin de zorguitgaven sterker toenemen.

⁷ Het effect op de houdbaarheid is in sommige gevallen groter dan minus de gewogen som van het effect op de netto profijten. Dit komt doordat de maatregelen die al in 2011 worden ingezet een houdbaarheidswinst impliceren die in 2015 groter uitvalt door extra besparingen op de renteuitgaven tussen 2011 en 2015.

kolom wordt de loon- en inkomstenbelasting ex-ante met 10% verhoogd vanaf 2011. Het startniveau van de effectieve druk in 2011 is 17,8% bbp. De 10% belastingverhoging verbetert de houdbaarheid met 1,3% bbp. Dit is minder dan de initiële impuls van 1,78% vanwege negatieve arbeidsaanbodeffecten als gevolg van belastingverhoging. Daardoor wordt de grondslag van de belasting kleiner, daalt de opbrengst en resteert een kleiner houdbaarheidseffect. Bovendien resulteert een lager beschikbaar inkomen in een daling van de indirecte belastingen. Hier staat tegenover dat de opbrengst van directe belastingen stijgt door de toename van de uitbetaalde pensioenen die een gevolg is van de vergrijzing. Het verlies aan netto profijt door de hogere belasting is gelijkmatig verdeeld over de tijd.

De tweede belastingvariant in Tabel 2 betreft een ex-ante stijging van de indirecte belastingen in 2011 met 10%. Het niveau van de effectieve druk in 2011 is 11,1% bbp. We zien dat de houdbaarheid verbetert met 0,9%. Dit is kleiner dan de aanvankelijke verbetering met 1,1%, omdat ook hier de belastingverhoging het arbeidsaanbod verstoort. Daar staat tegenover dat de opbrengst van de belastingverhoging toeneemt omdat door vergrijzing consumptie sterker stijgt dan het bbp. Het netto profijt daalt in de periode 2016-2040 dan ook sterker (0,8%) dan in de periode 2011-2015 (0,5%). Na 2040 daalt het netto profijt met 0,9%.

De derde fiscale maatregel betreft het geleidelijk afschaffen van het ouderentariaf in de eerste twee belastingschijven van box 1. Hiertoe wordt de aow-premie in de periode 2011-2028 geleidelijk afgeschaft en vervangen door een belasting die ook geldt voor mensen boven de 65.⁸ Met deze maatregel wordt tegelijkertijd de bruto aow-uitkering verhoogd vanwege de netto-netto koppeling. Door deze maatregel dalen de netto pensioenen waardoor mensen meer gaan sparen. In de periode tot 2015 daalt hierdoor de opbrengst van de indirecte belastingen, hetgeen zich vertaalt in een stijging van het netto profijt in die jaren met gemiddeld 0,2%. In de periode daarna domineert de stijgende belastingdruk op ouderen en de toenemende opbrengst in box 3 door de hogere vrije besparingen. Het netto profijt daalt dan met gemiddeld 0,3%. Vanaf 2040 neemt het netto profijt met 0,5% af. De houdbaarheid verbetert met 0,4%.

Tabel 2 Belastingverhoging, houdbaarheid en netto profijt

	lb/ib	indirecte belastingen	aow-premie
Houdbaarheid (%bbp)			
Verbetering houdbaarheid 2015	1,3	0,9	0,4
Netto profijt (%bbp)			
2011 - 2015	- 1,0	- 0,5	0,2
2016 - 2040	- 1,2	- 0,8	- 0,3
2041 en verder	- 1,2	- 0,9	- 0,5

⁸ In het basispad zit reeds besloten dat de bovengrens van de tweede belastingschijf voor ouderen niet volledig wordt geïndexeerd. Hierdoor gaan ouderen tot 2040 al geleidelijk meer belasting betalen. De variant in Tabel 2 versnelt dit proces aanzienlijk.

2.3 Pensioenhervormingen

Tabel 3 toont de effecten van vijf pensioenhervormingen. In de eerste variant wordt de aow-leeftijd verhoogd in twee stappen: met één jaar in 2015 en met nog eens één jaar in 2025. Tegelijkertijd wordt de richtleeftijd voor de aanvullende pensioenen verhoogd en het bijbehorende opbouwpercentage verlaagd. Deze combinatie van maatregelen verbetert de houdbaarheid met 0,7% bbp. Anticiperend op een lager pensioeninkomen in de toekomst gaan mensen op korte termijn meer sparen en minder consumeren. Hierdoor daalt de opbrengst van de indirecte belastingen in de periode 2011-2015. Het netto profijt in die periode blijft onveranderd. De verhoging van de aow-leeftijd in 2015 en 2025 verlaagt wel het gemiddelde netto profijt in de periode 2016-2040 met 0,6%. Na 2040 daalt het netto profijt met 0,7%.

In de tweede variant wordt de aow-leeftijd verder verhoogd naar 69 jaar (stapsgewijs in 2035 en 2040). Hierdoor verbetert de houdbaarheid in 2015 met een extra 0,6%. Dit additionele effect is iets kleiner dan dat van de verhoging tot 67 jaar omdat de maatregel verder in de toekomst wordt geïmplementeerd. Ook de effecten op het netto profijt in de periode tot 2040 blijven daardoor beperkt. Bovendien verlaagt de versobering van de aow de indirecte belastingen in de jaren voor 2040 vanwege hogere besparingen. Om die reden stijgt het netto profijt in de periode 2011-2015 en daalt het netto profijt tot 2035 minder sterk dan in de eerste variant. Na 2035 domineert het effect van lagere aow-uitgaven. De extra verhoging van de aow-leeftijd verlaagt het netto profijt na 2040 met 1,5% bbp.

In de derde variant worden de aow-uitkeringen met 10% verlaagd vanaf 2011. Het niveau van de uitgaven in 2011 is gelijk aan 4,9% bbp. Een verlaging met 10% verbetert de houdbaarheid met 0,4%. Daarbij is rekening gehouden met twee doorwerkingen. Ten eerste nemen de bijstandsuitkeringen toe omdat sommige ouderen door de aow-daling onder het sociaal minimum terecht komen. Ongeveer een kwart van de besparing wordt daardoor teniet gedaan. Ten tweede dalen de indirecte belastingen die over de AOW-uitgaven zouden worden geïnd. De aanvankelijke daling in het netto profijt tussen 2011-2015 is bovendien beperkt omdat mensen anticiperen op een lagere aow door meer te gaan sparen. Daardoor dalen de inkomsten uit indirecte belastingen aanvankelijk nog sterker. Geleidelijk ontstaat een grotere daling in het netto profijt omdat het effect van de aow-daling belangrijker wordt en de hogere vrije besparingen leiden tot hogere box 3 opbrengsten. Dit wordt versterkt door de vergrijzing. Vanaf 2040 is het netto profijt 0,4% lager.

In de vierde variant wordt de fiscale facilitering van de aanvullende pensioenen (het Witteveen-kader) versoberd door het opbouwpercentage te verlagen met 10% (van 2,0% naar 1,8%). Dit leidt tot een onmiddellijke daling van de pensioenpremies en dus van de aftrek voor de inkomstenbelasting. Het netto profijt in 2011-2015 daalt met gemiddeld 0,1% bbp. Daar staat tegenover dat de verkleining van de tweede pijler gecompenseerd wordt door hogere vrije besparingen. Daardoor stijgen de box-3 opbrengsten. Het netto profijt tussen 2016-2040 daalt met 0,2%. Na 2040 neemt deze daling weer af omdat een groter deel van de pensioenen dan belastingvrij wordt uitgekeerd. Het effect op het netto profijt na 2040 is dan ook nihil. De

houdbaarheid verbetert met 0,1% bbp omdat de netto subsidie op pensioensparen per saldo is verminderd (vrijstelling box 3 en verschil aftrek- en uitkeringstarief).

Een vergelijkbaar patroon wordt gevonden in de laatste variant waarin een aftopping van de aftrek van de pensioenpremie bij 1,5 keer modaal wordt ingevoerd. Als gevolg van deze maatregel worden minder pensioenen gefascilieerd opgebouwd, maar stijgen de vrije besparingen. Het netto profijt daalt met name in de periode tot 2040 als mensen minder pensioenpremies kunnen aftrekken. Na 2040 stijgt daarentegen het netto profijt, omdat een groot deel van de opgebouwde pensioenen belastingvrij wordt uitgekeerd. De houdbaarheid verbetert met 0,1% bbp.

Tabel 3 Pensioenhervormingen, houdbaarheid en netto profijt

	aow-67	aow-69	Verlagen aow	Verlagen opbouw	Aftoppen aftrek
Houdbaarheid (%bbp)					
Verbetering houdbaarheid 2015	0,7	1,3	0,4	0,1	0,1
Netto profijt (%bbp)					
2011 - 2015	0,0	0,2	- 0,1	- 0,1	- 0,1
2016 - 2040	- 0,6	- 0,6	- 0,3	- 0,2	- 0,3
2041 en verder	- 0,7	- 1,5	- 0,4	0,0	0,1

2.4 Arbeidsmarktbeleid

Tabel 4 toont de effecten van drie varianten die zijn gericht op de arbeidsmarkt. In de eerste kolom staat het effect van een toename van de arbeidsparticipatie met 1%, verdeeld over 10 gelijke stappen in de periode 2011-2020. Dit is niet zozeer een beleidsvariant, maar kan een gevolg zijn van een pakket beleidshervormingen die elders zijn geanalyseerd. Een voorbeeld is een budgetneutrale hervorming in box 1 van de lb/ib, waarbij de arbeidsmarktprikkels verbeteren.⁹ Bij deze impuls is verondersteld dat er geen verandering is in het aantal uitkeringen. We zien dat de participatiestijging met 1% de houdbaarheid met 0,3% verbetert. Het netto profijt van de overheid daalt omdat mensen meer belasting gaan betalen. Uiteraard staan hier private baten tegenover in de vorm van een hoger inkomen, maar ook private kosten omdat de vrije tijd van mensen daalt. Omdat de participatiestijging geleidelijk plaatsvindt, is de daling in het netto profijt in latere jaren groter dan in de komende kabinetsperiode.

In een tweede variant wordt de instroom in de wajong-regeling beperkt, zodanig dat het aantal wajongers in 2040 wordt gehalveerd ten opzichte van de langetermijnraming van 400 duizend. Wij nemen aan dat de helft van de 200 duizend wajongers hun uitkering verliest en gaat participeren op de arbeidsmarkt tegen het minimum loon. Van de overigen veronderstellen we dat 80 procent recht heeft op bijstand. Rekening houdend met deze stijging van de bijstand, leidt dit uiteindelijk tot een netto besparing van 12% in de totale uitkeringen. De houdbaarheid

⁹ Hier speelt wel een uitruil tussen gelijkheid en doelmatigheid, zie ook de CPB Notitie 'Budgettaire-, koopkracht- en economische effecten van belastinghervormingen', 31 Maart 2010.

verbetert met 0,4%. Omdat de populatie wajongers geleidelijk afneemt, zien we dat het netto profijt ook geleidelijk daalt in de tijd.

De derde kolom in Tabel 4 laat het effect zien van een verkorting in de ww-duur tot maximaal 1,5 jaar.¹⁰ De werkloze heeft maximaal 1 jaar recht op een loongerelateerde uitkering. Aansluitend heeft hij maximaal 6 maanden recht op een vervolgutkering op het niveau van het sociaal minimum. De maatregel wordt gefaseerd ingevoerd over de periode 2012-2015. Daarbij is rekening gehouden met een toename van de bijstand. Uit Tabel 4 blijkt een houdbaarheidseffect van 0,3%. Het netto profijt daalt gelijk over de verschillende perioden.

Tabel 4 Arbeidsmarktbeleid, houdbaarheid en netto profijt

	Participatie	Wajong	WW-duur
Houdbaarheid (%bbp)			
Verbetering houdbaarheid 2015	0,3	0,4	0,3
Netto profijt (%bbp)			
2011 - 2015	- 0,1	- 0,1	- 0,3
2016 - 2040	- 0,3	- 0,3	- 0,3
2041 en verder	- 0,3	- 0,4	- 0,3

3 Fictieve pakketten

Om te illustreren hoe we bij de doorrekening van de verkiezingsprogramma's zullen rapporteren, combineert deze paragraaf enkele van de besproken varianten in vier pakketten van maatregelen. Voor zover die maatregelen vóór 2040 niet voldoende zijn om tot houdbare overheidsfinanciën te komen, veronderstellen wij dat de rekening vanaf 2040 volledig wordt betaald via een verlaging van de overheidsuitgaven. Op lange termijn zal de overheidsboekhouding immers altijd moeten sluiten. De daling in het netto profijt na 2040 geeft dus een indicatie van de nog onbetaalde rekening die drukt op toekomstige generaties.

We presenteren de effecten in twee figuren: één voor houdbaarheid en één voor het gemiddelde netto profijt in verschillende perioden. Om de figuren goed te begrijpen beginnen we met twee fictieve voorbeelden die het speelveld bepalen (niet in de figuren afgebeeld). Allereerst blijkt uit de *Economische Verkenning 2011 - 2015* dat houdbaarheid vereist dat het robuuste saldo in 2015 met 4½% bbp verbetert. In het eerste extreme geval wordt dit gerealiseerd met een structurele bezuiniging op de overheidsconsumptie van 4½% bbp in 2015. Dat leidt tot een daling in het netto profijt met 4½% in alle jaren vanaf 2015. Alle balkjes in Figuur 2 zouden dus even lang zijn bij - 4½%. In het tweede extreme geval zou de verbetering van de houdbaarheid worden uitgesteld tot 2040. Het effect op de houdbaarheid in Figuur 1 is

¹⁰ Deze maatregel wordt besproken in de basisvariant 10A in het rapport van de heroverwegingswerkgroep Werkloosheid.

dan nihil. Het houdbaarheidstekort zal toenemen tot 6,3% als gevolg van de oplopende rente-uitgaven. In Figuur 2 is de daling van het netto profijt tot 2040 dan nihil (geen effect in Figuur 2) en na 2040 wordt de last van een 6,3% lager netto profijt gevoeld (een daling van 6,3% in Figuur 2). De vier pakketten die we bespreken zitten tussen deze twee extreme situaties in. De pakketten zien er als volgt uit:

Pakket A: 4,5% verbetering van houdbaarheid door structurele maatregelen vanaf 2011

- Bezuinigen materiele overheidsuitgaven met 20%;
- Bezuinigen op alle zorguitgaven met 10%;
- Verhogen indirecte belastingen met 10%.

Pakket B: 4,5% verbetering van houdbaarheid door geleidelijke maatregelen vanaf 2011

- Verhogen aow leeftijd in vier stappen naar 69 in 2040
- Pakket maatregelen (bijvoorbeeld structuurhervorming lb/ib) die participatie met 1% verhoogt
- Fiscalisering aow
- Verhoging lb/ib met 14.5%
- Verkorting ww duur tot maximaal 1,5 jaar
- Beperking instroom wajong zodat de omvang in 2040 is gehalveerd
- Verlagen opbouwpercentage pensioenen met 10%

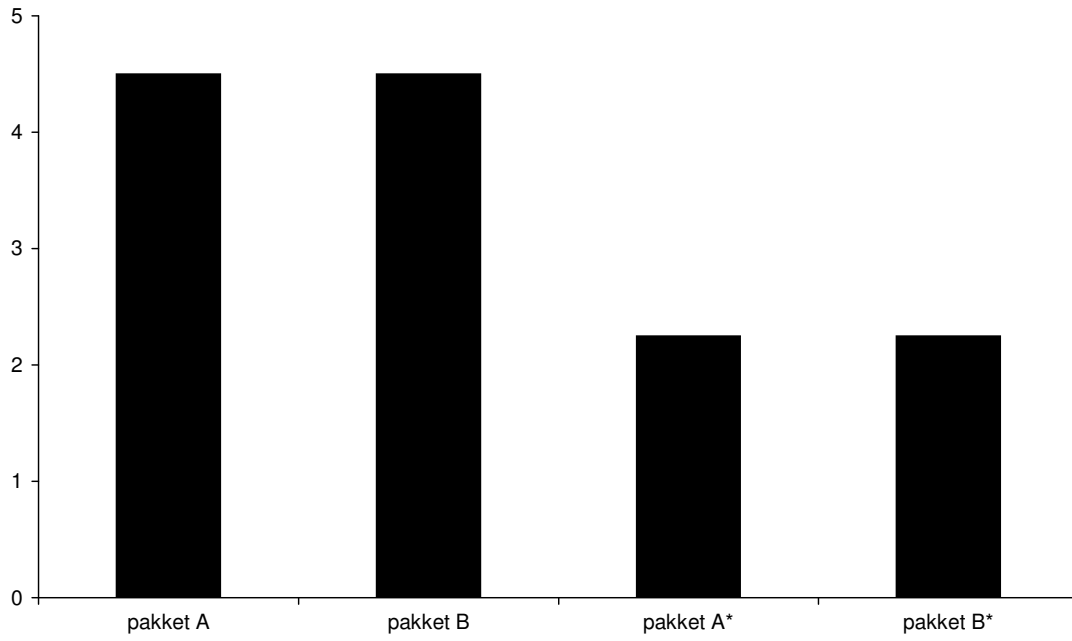
Pakket A: identiek aan pakket A maar de omvang van alle maatregelen gehalveerd*

Pakket B: identiek aan pakket B maar de omvang van alle maatregelen gehalveerd*

Figuur 1 toont de effecten van de vier pakketten op de houdbaarheid. We zien dat pakketten A en B voldoende zijn om houdbare overheidsfinanciën te realiseren aangezien de houdbaarheid met 4½% verbetert. Het houdbaarheidseffect van pakketten A* en B* bedraagt 2¼%. Het restant van het houdbaarheidstekort wordt goedge maakt door lagere overheidsuitgaven na 2040.

In Figuur 2 staan de effecten op het netto profijt in de drie verschillende perioden. We zien dat, hoewel pakketten A en B beide leiden tot houdbare overheidsfinanciën, de netto profijtdaling van pakket A gelijkmatiger is verdeeld over de tijd. In pakket B wordt immers een belangrijk deel van de maatregelen geleidelijk ingevoerd, waardoor de rekening pas later wordt gevoeld. In pakketten A* en B* verbetert de houdbaarheid met 2¼% en wordt de resterende opgave vanaf 2040 weggewerkt door een vermindering van de materiële overheidsuitgaven. De verdeling van de netto profijtdaling wordt daardoor ongelijker over de jaren. Zo verslechtert het netto profijt in pakket B* met minder dan 1% bbp voor 2015, maar met meer dan 5% bbp na 2040. Opvallend is dat pakket A* in de periode 2011-2015 tot een vergelijkbare daling van het netto profijt leidt als pakket B, ondanks dat de houdbaarheid slechts met de helft verbetert.

Figuur 1 Effect van pakketten op houdbaarheid in 2015



Figuur 2 Effect van pakketten op geaggregeerd netto profijt (2011-2015, 2016-2040 en post-2040)

